

УДК 343.43

О. О. Володіна,

канд. юрид. наук, доц., доцент
кафедри кримінального права № 2
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ СПОСОБІВ ЗАХОПЛЕННЯ ЗАРУЧНИКІВ

Стаття присвячена аналізу одного зі способів захоплення заручників (ст. 147 КК України) – психічного насильства – стосовно завдань, що поставлені перед наукою кримінального права та практикою застосування кримінального закону.

***Ключові слова:** захоплення заручників, спосіб вчинення злочину, психічне насильство, погроза.*

Відомо, що дія як будь-яка вольова поведінка особи, що існує як самостійна психофізична єдність і соціально-правове явище, завжди передбачає відповідний спосіб її виконання, який характеризує дію з погляду певного порядку, послідовності методів, рухів і прийомів, застосовуваних особою для вчинення злочину, і виступає як одна з найважливіших ознак, що утворюють зміст дії¹. Як справедливо відзначав Я. М. Брайнін, немає жодного злочину без властивого йому способу його вчинення². При цьому останній може бути прямо встановлений у законі, або вказівка на спосіб вчинення злочину однозначно впливає зі змісту кримінально-правових норм Особливої частини КК при їх тлумаченні. Однак диспозиції деяких статей Особливої частини КК не лише не містять вказівок на спосіб вчинення злочину, а й останній також однозначно не впливає з змісту відповідних норм при їх тлумаченні. Викладене свідчить про те, що спосіб вчинення злочину в перших двох випадках є обов'язковою ознакою складу злочину, а в третьому – додатковою чи факультативною. Таку позицію про місце способу вчинення злочину в системі

---

¹ Кудрявцев В. Н. Способ совершения преступления и его уголовно-правовое значение / В. Н. Кудрявцев // Сов. государство и право. – 1957. – № 8. – С. 60–61; Панов Н. И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность / Н. И. Панов. – Харьков : Вища шк., 1982. – С. 34.

² Брайнин Я. М. Уголовная ответственность и ее основание в советском уголовном праве / Я. М. Брайнин. – М. : Юрид. лит., 1963. – С. 182.

ознак загального поняття складу злочину поділяє переважна більшість авторів³.

Закон (диспозиція ст. 147 КК України (за винятком ч. 2)) не містить указівок на способи вчинення захоплення заручників. Спосіб вчинення даного злочину також не впливає однозначно з змісту вказаної кримінально-правової норми при її тлумаченні. Таким чином, у цьому складі злочину, тобто для ч. 1 ст. 147 КК України, спосіб не є обов'язковою ознакою, а відтак, для вирішення питання про наявність чи відсутності складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 147 КК, спосіб значення не має. Однак його аналіз дає можливість зробити висновок про інші ознаки та елементи складу злочину, правильно кваліфікувати вчинене. Водночас питання про способи вчинення захоплення заручників на теперішній час залишається недостатньо дослідженим, що і стало підґрунтям для його розгляду в цій науковій статті.

Захоплення заручників може вчинятися в будь-які способи. Такими насамперед є фізичний і психічний вплив на потерпілого. Так, способом вчинення злочину при фізичному впливі є фізичне насильство, яке полягає в суспільно небезпечному, протиправному впливі на тілесну сферу (біологічну підструктуру) людини, що, як правило, заподіює їй фізичний біль, шкоду здоров'ю або життю⁴. За допомогою вказаного впливу винний прагне заподіяти шкоду фізичним благам особи. При вчиненні такого злочину, як захоплення заручників, подібні дії виступають «засобом» для того, щоб пригнітити волю потерпілого, подолати здійснюваний або передбачуваний опір, примусити його до певної поведінки і забезпечити тим самим вчинення іншого (основного) суспільно небезпечного діяння – захоплення людини.

З урахуванням фактичних ознак, що характеризують зовнішній прояв фізичного насильства, його форм і способів, останній, як вказується в кри-

---

³ Трайнин А. Н. Общее учение о составе преступления / А. Н. Трайнин. – М. : Госюриздат, 1957. – С. 132, 133, 180–183; Карпушин М. П., Курляндский В. И. Уголовная ответственность и состав преступления / М. П. Карпушин, В. И. Курляндский. – М. : Юрид.лит., 1974. – С. 178; Панов Н. И. Уголовно-правовое значение способа совершения преступления / Н. И. Панов. – Харьков : Харьков. юрид. ин-т, 1984. – С. 25–27.

⁴ Симонов В. И. Уголовно-правовая характеристика физического насилия: автореф. дис. . канд. юрид. наук: 12.715 / В. И. Симонов ; МВ и СО РСФСР. Свердловск. юрид. ин-т. – Свердловск, 1972. – С. 5.

мінально-правовій літературі, може виражатися в двох різних за характером видах: 1) у впливі на тіло людини; 2) у впливі на внутрішні органи людини без ушкодження зовнішніх тканин (обпоювання, отруєння)⁵.

Як уже відзначалося, захоплення заручників може вчинятися за допомогою як фізичного, так і психічного впливу на потерпілого, при наявності якого впливу піддається сфера психіки людини⁶. При цьому такий вплив за способом його вчинення і характером може виступати у виді психічного насильства або обману⁷. Незважаючи на значну кількість робіт із зазначеної тематики, на сьогодні практично відсутнє комплексне наукове дослідження способів вчинення захоплення заручників. Тому **мета** цієї статті полягає в тому, щоб на підставі ретельного аналізу кримінального закону сформулювати поняття і розкрити зміст та сутність психічного насильства як способу вчинення захоплення заручників.

Під психічним насильством у теорії кримінального права розуміють суспільно небезпечну, протиправну дію на психічну сферу (підструктуру) людини, що є або кінцевою метою дій винного, або «засобом» обмеження чи пригнічення волі потерпілого і примушення його до певної – пасивної чи активної – поведінки⁸. При захопленні заручників із застосуванням психічного насильства останнє може виступати у виді окремої дії, що забезпечує виконання основного діяння, котре утворює об'єктивну сторону розглядуваного злочину.

Як відзначається в літературі, психічним насильством можуть бути визнані різні дії: погроза застосування фізичного насильства, погроза вчинення інших дій всупереч інтересам потерпілого чи його близьких, образи, цькування та інші подібні дії, що справляють негативний вплив на психіку людини⁹, і

---

⁵ Гаухман Л. Д. Борьба с насильственными посягательствами / Л. Д. Гаухман. – М. : Юрил.лит., 1969. – С. 8.

⁶ Гаухман Л. Д. Насилие как средство совершения преступления / Л. Д. Гаухман. – М. : Юрид. лит., 1974. – С. 3.

⁷ Панов Н. И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность / Н. И. Панов. – Харьков : Вища шк., 1982. – С. 62.

⁸ Панов Н. И. Квалификация насильственных преступлений : учебн. пособ. / Н. И. Панов. – Харьков : Юрид. ин-т, 1986. – С. 27.

⁹ Сердюк Л. В. Психическое насилие как предмет уголовно-правовой оценки следователем : учебн. пособ. / Л. В. Сердюк. – Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1981. – С. 6.

залежно від характеру застосовуваного насильства можуть бути поділені на погрози і психічні насильницькі дії, не пов'язані з погрозою¹⁰. Однак у науці кримінального права існує й інша точка зору з цього питання. Так, на думку деяких авторів, до психічного насильства слід відносити тільки погрозу¹¹. Ми не поділяємо цієї позиції, оскільки при такому підході до викладеної проблеми ігноруються інші дії, що негативно впливають на психіку людини, при тому, що останні так само, як і погроза, характеризуються всіма ознаками, притаманними психічному насильству як способу вчинення злочину.

Погроза як форма вираження психічного насильства полягає в повідомленні особі, яка піддається погрозі, відомостей про вчинення відносно неї або інших, як правило, близьких їй осіб, шкідливих або небажаних дій чи заподіяння іншої шкоди її законним інтересам за наявності достатніх підстав побоюватися реалізації такого наміру. При цьому винний може погрожувати вчинити такі дії як негайно, так і в майбутньому. Але метою, переслідуваною суб'єктом при пред'явленні погрози, завжди є бажання викликати в потерпілого почуття страху, небезпеки можливого виконання погрози і заподіяння шкоди йому чи іншим особам у результаті її реалізації. Тому справедливим видається висновок М. В. Стерехова про те, що сутність погрози полягає в обмеженні свободи поведінки особи на підставі внутрішньої мотивації її волі під впливом отриманої інформації¹².

У літературі відсутня єдність думок щодо питання про ті блага, заподіянням шкоди яким погрожує винний. Так, одні автори від погрозою розуміють залякування іншої людини застосуванням до неї фізичного насильства, відзначаючи при цьому, що погроза заподіяння потерпілому будь-якої іншої шкоди, не пов'язаної із застосуванням фізичного насильства, не може бути

---

¹⁰ Панов Н. И. Квалификация насильственных преступлений : учебн. пособ. / Н. И. Панов. – Харьков : Юрид. ин-т, 1986. – С. 29.

¹¹ Левертова Р. А. Ответственность за психическое насилие по советскому уголовному праву / Р. А. Левертова. – Омск : ВШ МВД СССР, 1978. – С. 6; Мартыненко Н. Э. Похищение человека: уголовно-правовые и криминологические аспекты : дис. на канд.юрид.наук : 12.00.08 / Н. Э. Мартыненко; – М., 1994. – С. 66.

¹² Стерехов Н. В. Ответственность за угрозу по советскому уголовному праву (вопросы теории и практики) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.715 / Н. В. Стерехов ; МВ и СО РСФСР. Свердловск. юрид. ин-т. – Свердловск, 1972. – С. 5.

визнана погрозою застосування насильства¹³. Інші, навпаки, справедливо, на наш погляд, відзначають, що позбавлення, що погрожує заподіяти винний, можуть мати різний характер – фізичний, моральний, майновий, тобто до таких благ слід відносити життя, здоров'я, честь і гідність особи, а також майно¹⁴. Це положення обґрунтовується тим, що об'єктом будь-яких погроз є правовідносини, пов'язані із психікою людини, а не з її тілесною недоторканістю. На психіку впливають не лише погрози заподіянням фізичної шкоди, а й погрози посяганням на інші інтереси, нерідко не менш важливі й цінні, ніж здоров'я і навіть саме життя¹⁵. Таким чином, психічне насильство у формі погрози може виражатися як у виді погрози фізичним насильством, так і у вигляді погрози вчиненням інших дій, таких як пошкодження (знищення) майна, розголошення відомостей, котрі потерпілий бажає зберегти в таємниці, тощо.

Зрозуміло при цьому, що чим ціннішим є благо, втратою якого погрожують, і чим вище ймовірність його втрати, тим ефективніше діє погроза, тим більше проявляється скрутність свободи вибору можливих варіантів поведінки.

У той самий час при розгляді питання про зміст погрози як форми вираження психічного насильства як одного зі способів вчинення захоплення заручників слід враховувати те, що основний критерій визначення її змісту, на наш погляд, полягає не в тому, заподіянням якої саме шкоди суб'єкт погрожує потерпілому і коли він погрожує вчинити такі дії. Обов'язковим є встановлення того факту, що погроза була настільки серйозною, реальною і конкретною, що вона придушила волю потерпілого до опору і змусила його пожертвувати своєю особистою недоторканістю.

---

¹³ Гаухман Л. Д. Борьба с насильственными посягательствами / Л. Д. Гаухман. – М. : Юрил.лит., 1969. – С. 32.

¹⁴ Панов Н. И. Квалификация насильственных преступлений: учеб. пособ. / Н. И. Панов. – Харьков : Юрид. ин-т, 1986. – С. 32.

¹⁵ Сердюк Л. В. Психическое насилие как предмет уголовно-правовой оценки следователем : учебн. пособ. / Л. В. Сердюк. – Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1981. – С. 6.

Найбільш поширеною формою психічного насильства, застосовуваного при вчиненні захоплення заручників, є погроза фізичним насильством, що виражається в залякуванні потерпілого застосуванням до нього особисто або до близьких йому осіб фізичного насильства. При погрозі суб'єкт, як правило, погрожує застосуванням насильства безпосередньо відносно особи, яка є заручником. Але цей вид психічного насильства становить не меншу (а іноді й більшу) суспільну небезпечність й у тих випадках, коли злочинець погрожує заподіяти шкоду її близьким (наприклад, дітям, батькам тощо) або іншим громадянам, які опинилися на місці злочину. Така погроза, здається, справляє аналогічний, настільки ж значний вплив на волю потерпілого, як і погроза застосування насильства безпосередньо щодо нього, і так само здатна зумовити вчинення ним дій, необхідних винним.

При захопленні заручників може мати місце погроза як насильством, що не є небезпечним для життя і здоров'я, так і насильством, що є небезпечним. Йдеться про погрозу заподіяння фізичної шкоди різного ступеня тяжкості – погроза побоями, заподіянням тілесних ушкоджень, смерті. Погроза фізичним насильством як спосіб вчинення захоплення заручників становить підвищену суспільну небезпечність, оскільки вона здатна гранично обмежити волю потерпілого з надання опору щодо дій винних, а також виступає способом примушування жертви до певної, необхідної злочинцям, поведінки, виконуючи тим самим у структурі злочинного посягання ту саму роль, що й фізичне насильство.

Психічне насильство у формі погрози може бути виражено словесно (усно чи письмово), за допомогою демонстрації зброї, діями, жестами, а також самою обстановкою вчинення злочину. При вчиненні захоплення заручників найбільш поширеними формами погроз виступають усна словесна погроза, вчинювана за допомогою жестів, і погроза, яка супроводжується демонстрацією зброї чи предметів, що її замінюють.

Словесна погроза передбачає психічне насильство, виражене усно у формі безпосереднього звернення винного до потерпілого. Погроза, вчинювана за допомогою жестів, передбачає такі дії винного, які створюють у потерпілого враження цілком реального посягання на його життя, здоров'я та інші блага¹⁶. У такій ситуації психічне насильство виражається в різних жестах, наприклад, демонстрації кулаків, погрожуючих жестах тощо.

Найбільшу небезпеку серед погроз, застосовуваних при захопленні заручників, являє погроза, що супроводжується демонстрацією зброї або предметів, що її замінюють. Така погроза значно підсилює вплив на потерпілого, в результаті чого його воля в більшості випадків гранично обмежується, пригнічується. При захопленні заручників із метою посилення ефективності психічного впливу, що справляється на потерпілого, часто винний застосовує не один, а кілька видів погроз одночасно. Наприклад, погроза при вчиненні захоплення заручників, виражена усно, може супроводжуватися жестами або демонстрацією зброї.

Крім того, у спеціальній літературі справедливо звертається увага на значення обстановки вчинення злочину при застосуванні погрози насильством¹⁷. Така обстановка може мати місце, зокрема, при вчиненні захоплення заручників у безлюдних місцях, коли явна нерівність фізичних сил винного і потерпілого настільки очевидна, що страх за своє життя чи здоров'я виключає можливість для особи, яку захоплюють, чинити опір.

Слід відзначити, що значення психічного насильства в різних злочинних посяганнях визначається його місцем серед об'єктивних ознак складу злочину (основне і допоміжне)¹⁸. У складі розглядуваного злочину воно є одним із кількох можливих способів його вчинення і цілком охоплюється

---

¹⁶ Левертова Р. А. Ответственность за психическое насилие по советскому уголовному праву / Р. А. Левертова. – Омск : ВШ МВД СССР, 1978. – С. 17.

¹⁷ Сердюк Л. В. Психическое насилие как предмет уголовно-правовой оценки следователем: учеб. пособ. / Л. В. Сердюк. – Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1981. – С. 44.

¹⁸ Левертова Р. А. Ответственность за психическое насилие по советскому уголовному праву / Р. А. Левертова. – Омск : ВШ МВД СССР, 1978. – С. 18, 19.

ст. 147 КК. Тому, якщо при захопленні заручників мала місце погроза вбивством, додаткова кваліфікація таких дій ще й за ст. 129 КК є зайвою.

Вивчення судової практики свідчить про те, що психічне насильство при вчиненні захоплення заручників, так само, як і фізичне насильство, може бути застосоване як при захопленні заручників так і їх триманні.

Слід підкреслити, що фізичне та психічне насильство як способи вчинення захоплення заручників мають набагато більшу суспільну небезпечність, ніж ненасильницькі способи вчинення даного злочину, наприклад, обман або зловживання довірою. Вчинення захоплення заручників із застосуванням насильства, як фізичного, так і психічного, обов'язково має враховуватися судом при призначенні винному покарання.

Безумовно, перелік способів вчинення захоплення заручників не є вичерпним. Необхідно відзначити, що вибір конкретного способу вчинення захоплення заручників залежить від цілої низки причин як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Ними можуть бути визнані психологічний стан суб'єкта злочину, його особистісні якості і властивості, взаємини з потерпілим, навколишнє оточення тощо.

Отже, вищенаведене дає можливість зробити висновок, що захоплення заручників утворюють різні прийоми і способи насильницького і ненасильницького характеру, безпосередньо застосовувані винним з метою перешкодити потерпілому в здійсненні ним свого права на особисту недоторканність, зміст якої полягає в можливості вільного вибору людиною (в окремих випадках – її законними представниками) місця перебування, здійснення свободи пересування, а також вільного вибору поведінки, позбавленої примусу.

Володина О. А. Уголовно-правовое значение способов захвата заложников

Статья посвящена анализу одного из способов захвата заложников (ст. 147 УК Украины) – психическому насилию – относительно задач, которые стоят перед наукой уголовного права и практикой применения уголовного закона.

Ключевые слова: захват заложников, способ совершения преступления, психическое насилие, угроза.

Volodina O. A. Criminal Legal Significance of Methods for Taking Hostages

The article is devoted to analysis of one of the methods of capture of hostages (article 147 of the Criminal Code of Ukraine) – psychical violence – in relation to tasks, which stand before science of criminal law and practice of application of criminal law.

Key words: capture of hostages, method of commit a crime, psychical violence, threat.